

Desintegration i Östeuropa

Desintegrationen av det östeuropeiska blocket har Chrustjovs och Bulganins rehabilitering av Tito, den förres tal vid 20:e partikongressen och Kominterns upplösning som historiska utgångspunkter. Men det är ingalunda fråga om någon allmän "liberalisering", framhåller i denna artikel jur.dr. Laszlo Hámori. Rumänien har visat prov på en utrikespolitisk nyorientering men är i alla andra avseenden en "hård" kommuniststat, överträffad blott av Albanien. Som dessa båda länders motpoler beträffande förhållandet till Moskva står Östtyskland och Bulgarien, medan Ungern intar en mellanställning mellan de båda ytterligheterna. I Polen har Gomulka slagit in på en "reaktionär" politik men har stora svårigheter att brottas med. Regimbytet i Tjeckoslovakien har medfört stora inre omvandlingar men får troligen inte samma konsekvenser vad gäller utrikespolitiken. Bilden är långt ifrån enhetlig, och för Sovjets del återstår egentligen bara Warszawapakten av det tidigare så monolitiska östblocket.

Efter Prag-kuppen i februari 1948 och efter tvångsammanläggningen av det socialdemokratiska partiet till kommunistpartiet i Ungern månaden därpå fullföljdes det kommunistiska maktövertagandet i hela Östeuropa. På våren samma år igångsattes en process i alla östeuropeiska länder, som bäst kan betecknas med det från nazistiskt språkbruk lånade ordet "Gleichschaltung". Kommunistledarna lyckades, med hjälp av den politiska polisen och efter råd av utsända sovjetiska experter, genomföra en förvånansvärd integration mellan de östeuropeiska länderna, utan hänsyn till deras olika förhållanden och traditioner. Utjämningen gällde inte enbart det politiska och ekonomiska systemet, det kulturella livet och levnadsförhållandena, utan även sådana små detaljer, som t.ex. militära rangbeteckningar och schlagermusik. De få västerländska resenärer som fick tillstånd att åka runt i Östeuropa, har ofta blandat ihop ett land med ett annat, en huvudstad med en annan; så lika gestaltades livet och stämningen i de östeuropeiska folkdemokratierna.

Mönstret var — som de östeuropeiska kommunistledarna öppet förkunnade — socialismens fosterland, det stora Sovjetunionen. Själva folkdemokratin betecknades endast som en fas i den utveckling, som så småningom skulle gå över i den rena socialismen, sådan som den redan då existerade i Sovjetunionen. Strävandena visade sig inte vara förgäves och Östeuropa närmade sig verkligen mer och mer det sovjetiska

mönstret. När Stalin år 1952 liknade Östblocket vid en monolit, var det inte bara politiskt skryt med propagandistiskt mål, utan ett berättigat konstaterande. Redan vid Stalins död verkade inte den tid särskilt avlägsen, då de östeuropeiska länderna skulle kunna ansöka om att upptagas i Sovjetunionen som medlemstater, vilket också var den stalinistiska Östeuropa-politikens dolda slutmål.

Titos betydelse

Med Stalins död ändrades ingenting vad integrationen i Östeuropa beträffade. De nya herrarna i Kreml ämnade inte bryta med det förgångna, inte heller i Östeuropa. Först efter Chrustjovs och Bulganins Canossafärd till Belgrad i maj 1955 uppstod den första sprickan i den östeuropeiska monoliten. Kommunistledarna, som förut betraktat det som sin självklara plikt att omedelbart och utan förbehåll följa Moskvas alla politiska omvälvningar, tvekade nu att rehabilitera Tito och de jugoslaviska kommunisterna. Chrustjov kunde beskylla de redan då döda Stalin, Beria och Abakumov för förbrytelser mot de jugoslaviska kamraterna, men de östeuropeiska ledarna var själva de som hade lett kampanjen mot Jugoslavien. Dessutom var partiledningarna i Östeuropa rädda för titoistiskt inflytande i sina länder. Särskilt Tjeckoslovakien och Östtyskland visade föga entusiasm för försoningen med Tito. Försiktigt formulerade tidningsartiklar och några tomma gester var allt vad de öst-

europiska ledarna erbjöd, men den albanska partichefen Hodja, som betraktade Chrustjovs Belgrad-resa som ett potentiellt offrande av Albanien självständighet, var inte beredd till någon som helst försoning med Tito.

En ännu större och mera betydande återhållsamhet gav de östeuropeiska kommunistledarna prov på beträffande avstaliniseringen, som Chrustjov inledde vid den 20:e partikongressen i februari 1956. Att följa parollerna från Moskva skulle ha betytt politiskt självmord för Ulbricht, Novotny, Rákosi, Gheorghiu-Dej och Tjervenkov, som alla hade fått sina poster av Stalin och följde den stalinistiska politiken under många år.

Under trycket från Moskva och från den egna befolkningen måste partiledningarna likväl genomföra vissa avstaliniseringsåtgärder och en viss rehabilitering av stalinismens offer. Åtgärderna var föga genomgripande och partiledarna kunde rädda sig, bortsett från Bulgarien, där Tjervenkov offrades. Rumänien avvisade avstaliniseringen helt och hållet, med motivering att den genomförts i landet redan tidigare, under Stalins tid. Inte heller blev det någon avstalinisering i Albanien. Partichefen där avvisade alla anklagelser och förkunnade sin regim som trofast stalinistisk.

Ökad misstro mot Sovjet

Rehabiliteringen av Tito, Chrustjovs tal vid den 20:e partikongressen och Kominterns upplösning var den historiska utgångspunkt varifrån Östeuropas desinte-

gration påbörjades. De dramatiska händelserna på hösten 1956 i Polen och i Ungern påskyndade processen ännu mer. Visst lyckades Moskva med eftergifter i Polen och med vapenmakt i Ungern avvärja hotet att två viktiga länder skulle utbrytas från Östblocket, men den polska revolten och den ungerska revolutionen efterlämnade viktiga lärdomar för alla de östeuropeiska kommunistledarna. En av dessa lärdomar var att Moskva utan betänkligheter offrar alla prokonsuler som misslyckas med att upprätthålla lugn och ordning i sitt eget land. I Polen och i Ungern räddades det kommunistiska systemet, men marskalk Rokossovsky och Rákosi måste tillsammans med sina närmaste medhjälpare försvinna från scenen.

Den andra lärdomen var att kommunistregimerna, med den avstaliniserade och försvagade politiska polisen, måste ta hänsyn till massorna, såväl i politiskt som ekonomiskt avseende.

Självbevarensedriften hos det kommunistiska ledarskiktet bildar den psykologiska grundvalen för den utveckling som pågått och pågår sedan hösten 1956. Att om de östeuropeiska partiledarna använda sådana epitet som nationalistiska, Moskvatrogna, reformvänliga eller konservativa, är minst sagt missvisande. Alla partipamparna är förvisso lika övertygade marxister-leninister, ja om man vill stalinister, och hyser samma förakt för demokratin. Skillnaden mellan deras handlande har sin förklaring däri, att de har olika uppfattning om hur deras re-

gim bäst kan säkras och upprätthållas. Och i det hänseendet kan man se en rik variation just nu.

Albanien lämnade helt och hållet det sovjetiska lägret och ställde sig under Kinas beskydd. Denna eskapad kunde Hodja-regimen tillåta sig på grund av avståndet från Sovjetunionen. Den stalinistiska partidisciplinen och den politiska polisen har inte försvagats och isoleringen från yttervärlden har upprätthållits. Den ekonomiska blockaden — som för övrigt inte blev fullständig — kan inte ruinera landets primitiva ekonomi.

Den rumänska partiledningen har i många avseenden gjort sig oavhängig av Moskva. Den öppna oppositionen mot Komekons resolutioner, upprättandet av diplomatiska förbindelser med Västtyskland, en demonstrativ vänskap till Israel, den rumänska delegationens uttåg från toppmötet i Budapest är de mest iögonfallande milstolparna på rumänernas väg. Samtidigt är det just Rumänien, som har behållit den centraliserade planekonomin från Stalintiden oförändrad och vad den s.k. liberaliseringen av kulturlivet och av livet i allmänhet beträffar, står Rumänien näst sist på listan, efterföljt endast av Albanien.

Rumänien är av naturen ett rikt land, självförsörjande på olja, kol, naturgas, trä, malm och livsmedel och har inte mycket att vara rädd för i fråga om eventuella åtgärder från Moskva. Att upprätthålla och t.o.m. höja den traditionellt låga levnadsstandarden hos de

rumänska massorna kan ske även med det ursprungliga kommunistiska systemet. Det tunna intellektuella skiktet består uteslutande av partiets egna och välavlönade adepter. De nationalistiska och föga dolda antiryska parollerna räcker väl till för att ge partiledningen popularitet hos massorna.

Stora skillnader

Om Albanien och Rumänien utgör den ena sidan av bilden, måste man placera Östtyskland och Bulgarien på den motsatta sidan som de två mest Moskvatrogna östeuropeiska staterna. I Östtyskland är inte enbart Ulbricht-regimens framtid, utan hela statens existens totalt beroende av Sovjetunionen. Regimen möter dessutom en ytterst stark opposition från de intellektuella inom och utanför partiet. Ulbricht ser sig tvungen att i stället för en liberalisering använda hårda tag mot de intellektuella. Däremot lyckades han att i viss mån tillfredsställa massornas krav på en bättre försörjning och därmed stärka sin egen och partiets ställning. När Ulbricht försvinner kommer hans efterföljare knappast heller att kunna införa en "nationalistisk" nyordning, bland annat därför att en särskild östtysk nationalism inte existerar. Man kan inte räkna med att Ulbrichts efterträdare skall riva Berlin-muren.

I Bulgarien är partiets ställning — i brist på ett bredare intellektuellt skikt — väsentligt starkare än i Östtyskland, och liksom i Rumänien behöver partiledningen inte liberalisera kulturlivet. Inte hel-

ler är regimen tvungen att med nationalistiska strävanden eller demonstrativa gester lugna massornas nationalistiska känslor. Bulgarerna betraktar sig själva som ryssarnas broderfolk och beundrar den ryska tekniken, kulturen och civilisationen, som verkligen är högre än den bulgariska. Den allmänna levnadsnivån var före andra världskriget bland de lägsta i Europa och liksom i Rumänien kan den kommunistiska ekonomin av gammalt märke ge en viss höjning av standarden. Troligtvis blir även i framtiden Östtyskland och Bulgarien de två stater i Östeuropa, som kommer att förorsaka de minsta besvären för herrarna i Kreml.

Ungern intar en mellanställning mellan de två ytterligheterna. Det nya ekonomiska systemet som infördes vid årsskiftet tvingar Kadar-regimen att söka krediter och handelsförbindelser i Väst-europa, men samtidigt avhåller sig den ungerska regimen försiktigt från alla självständiga steg på det utrikespolitiska fältet. Ungern är ett på energikällor och råvaror fattigt land, och den av kommunisterna utbyggda tunga industrin är helt beroende av sovjetiska leveranser. Som en eftergift för folkets nationalistiska känslor avskaffade regimen alla yttre tecken på det sovjetiska inflytandet, och överväldigande beröm för Sovjetunionen förekommer inte längre i ungerska massmedia. Partiet är inte särskilt starkt, men den relativt höga levnadsnivån, det i Östeuropa mest liberaliserade kulturlivet och möjligheterna till utresetillstånd för

befolkningen skänker Kadar personligen och hans regim tolerans från massornas sida.

Gomulka reaktionär

I motsats till Ungern, där efter en två-årig blodig terrorperiod regimen vände sin politik i riktning mot liberalisering, gick i Polen Gomulkaregimen från den relativa friheten tillbaka till en politik, som avskaffades just av Gomulka på hösten 1956. Partiets ställning är den svagaste i hela Östeuropa och stöter på en synnerligen stark opposition från de intellektuella, de många katolikerna och de på den stagnerade ekonomin förbitterade och nationalistiskt sinnade befolkningsgrupperna. Förutom det oppositionella trycket utifrån är partiet också splittrat på tre grupper: Gomulka-anhängare, reformvänliga teknokrater och de stalinistiska men nationalistiska partisanerna. För närvarande har partisangruppen överhanden och har dragit med sig även Gomulka, men därmed är framtiden inte alls säkrad. I Polen kan vad som helst hända och när som helst, i vilken riktning som helst.

Tjeckoslovakien ger just nu ett åskådligt exempel på hur en statisk och svag regim under trycket av en mångfaldig opposition inom och utanför partiet kan omvandlas till reformvänlig och "nationalistisk". Troligen kommer den nya tjeckoslovakiska partiledningen inte att gå så långt på det utrikespolitiska området som den rumänska — för detta sak-

nar man bl.a. rumäernas ekonomiska förutsättningar. Men för att kunna förverkliga det nya ekonomiska systemet och därmed höja den allmänna levnadsstandard, blir partisekreteraren Dubcek tvungen att söka västerländsk, först och främst västtysk, ekonomisk hjälp och priset för den kan väntas bli en ny utrikespolitisk schattering.

Desintegrationen består inte enbart av de enskilda staternas förhållande till Moskva. Genom den fortfarande pågående processen har de östeuropeiska staternas förut väldisciplinerade förhållanden till varandra förändrats. Ungern hyser en ovänlig inställning mot Rumänien på grund av det förtryck, som den rumänska regimen utövar mot den ungerska minoriteten i Transsylvanien. Liberaliseringen och de potentiellt vänligare förbindelserna mellan Prag och Västtyskland har lett till att Polen och Östtyskland betraktar Tjeckoslovakien ytterst kritiskt. Att Rumänien figurerar som utbrytare och förrädare i de östtyska, polska och bulgariska partiledarnas ögon, är lätt förståeligt.

Moskva har för närvarande ingen som helst möjlighet att åter bygga upp den östeuropeiska monoliten, bland annat för den sovjetisk-kinesiska tvistens skull. Sovjetunionen nöjer sig med att i den stora desintegrationen åtminstone rädda Warszawa-pakten, egentligen den enda kvarlevan av det förutvarande östblocket.